

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԹՈՐՈՍ ՌՕՍԼԻՆ

Ծննդավայրին եւ ծնողներուն մասին ըստոյզ տեղեկութիւններ կը պակսին, բացի անկէ որ իր նախնաց մականունն էր Ռաւսլին: Կը յայտնէ թէ ունէր եղբայրներ, քոյրեր, եւ որդիներ. յանուանէ կը յիշէ իր մէկ եղբայրը միայն՝ Անտոն: Ուսած կրնայ ըլլալ Հոռմկլայի մէջ, գրչութեան եւ մանրանկարչութեան մեծ վարպետներէն Կլաշիյի Յովսէանէն Սարկաւագի (1214-1253) մօտ եւս, ի միջի այլոց: Իր գործունէութեան շրջանը, համաձայն հաստատուն փաստերու, կ'ընդգրկէ 1256-1268 թուականները: Այդ շրջանէն ծանօթ են վեց Աւետարան եւ մէկ Մաշտոց: Կը ներկայացնենք ժամանակագրական կարգով:

1.- 1256, Հոռմկլայ, Աւետարան, գրած եւ նկարազարդած է Կոստանդին Կաթողիկոսի հրամանով. Ձեռ. երբեմն Ձէյթունի, ապա տարուած Հայէպ. Արտ. Արք. Սիւրմէեան, Յուլյակ Ձեռ. Հայէպի, Բ. Հատոր, 1936, էջ 136:

2.- 1260, Հոռմկլայ, Աւետարան, գրած եւ նկարազարդած է Կոստանդին Կաթողիկոսի համար. Ձեռ. Ս. Գ. Թ. 251:

3.- 1261-2, Հոռմկլայ, Աւետարան, գրած է Աւետիս Քահանայ, նկարազարդած է Ռօսլին, Լեւոն իշխանին համար. Ձեռ. Ս. Գ. Թ. 2660:

4.- 1262, Հոռմկլայ, Աւետարան, փոքր երկաթաղէր, գրած եւ նկարազարդած է Կոստանդին Կաթողիկոսի եղբորորդի Թորոս քահանային համար, որ հետազային (1266) կը նուիրէ զայն Արքակաղին Վանքին. Ձեռ. երբեմն Սեբաստիոյ, այժմ Բալթիմորի Walters Arts Gallery-ի. Գ. Վ. Սորոուանտեանց, Թորոս Աղբար, Ա. Մաս, 1879, էջ 183:

5.- 1265, Հոռմկլայ, Աւետարան, գրած եւ նկարազարդած է Կեւան իշխանուհիին համար. Ձեռ. Ս. Գ. Թ. 1956:

6.- 1266, Մաշտոց, Աւետիք քահանան գրած է Սիւրի մէջ, եւ Թորոս նկարազար-

դած է ի Հոռմկլայ, Վարդան Եպիսկոպոսի համար. Ձեռ. Ս. Գ. Թ. 2027:

7.- 1267-8, Հոռմկլայ, Աւետարան, գրած եւ նկարազարդած է, Կոստանդին Կաթողիկոսի յանձնարարութեամբ, Լեւոն Բ. ի որդի Պր. Հեթումին համար. Ձեռ. երբեմն Մալաթիոյ, եւ այժմ Ս. Յակոբեանց, Թիւ 3627. Թորոս Աղբար, Ա. Մաս, էջ 324:

Քաղուածքներ իր յիշատակարաններէն:

1.- Ձէյթունի Աւետարանէն:

Ծնորհիւ Տեառն սկսեալ եւ ողորմութեամբ նորին յանգ ելեալ աւարտեցաւ մատեանս աստուածախառն աստուածունակ երկրպագելի եւ պաշտելի Սր. Աւետարանը, յամի Ձ եւ Ե որդիքի թուարեութեան չափոց, ընդ հովանեաւ աստուածաբնակ սաճարացս յանուն միածնի որդւոյն Աստուծոյ Սր. Փրկիչ Կոչեցելոյ, եւ մաւր նորին Սրբոյ Աստուածածնին, եւ Լուսաւորչին մերոյ Սրբոյն Գրիգորի, եւ Սր. Հայրապետին Նիկողայոսի, եւ աստուածընդալ սուրբ եւ յաղթող Նշանին Վանքոյ, եւ այլ եւս բարձրահաւաք սրբոց, որք պաշտին յաշխարհամուտ աթոռս, եւ աւանականութեամբ ողոյս յանառիկ դշեակս Հոռմկլայ... հրամանաւ եւ ծախիւք աստուածապատիւ տեառն Կոստանդին Կաթողիկոսի Հայոց...:

Սա եւ ի վերայ ամենայն առաքինաւք վարուց իւրոց յաւել եւ զայն եւս լինել դրօշաւէր եւ աստուածաւէր, որով եւ րատանայր զիրս սուրբս զէին եւ Նոր Կտակարանաց, եւ յովով անաւթս ոսկւոյ եւ արծաթոյ, եւ պատուական հանդերձեղէն զարդուց, եւ նուիրէր եկեղեցւոյ սրբոյ ընդ ամենայն տղիս, ում զիրազ եւ պիտոյ ինչ լինէր:

Որ եւ ի կատարեալ սիրոյն զոր ունէր առ Աստուած, եւ առ ի նմանէ պարգեւեալ կտակարանք, ոչ էր նմա փոյթ ի լաւաց զրչաց, կամ ի հմուտ արհեստագիտաց միայն ստանալ զայնոսիկ. վասն այնորիկ ի-

մոյ անարժանութեան, փշուռն եւ արմար
դրէի թորոսի, մականունն Ռաւսլին կոչե-
ցելոյ ըստ նախնեաց, հրամայէր զգործի
դրչութեան ի կիր արկանել յաստուածային
այս մատենան, որ եւ զարգարեալ ոսկով
գտով, եւ պատուական նիւթաւ ներքոյ եւ
արտաքոյ, ըստ առատապարկեւ կամաց իւ-
րոց, զոր ունէր առ սոսա, մանաւանդ թէ
առ ամենայն ոգ. . . :

Յերեսս անդեալ ես բազմամեղ եւ թար-
մատար դրիչս, աղաչեմ յիշել ի նոյն եւ զիմ
նուաստութիւն. այլ եւ խոշորութեան սո-
րայ եւ թէ սխալանք ինչ գիպեցի հայցեմ
շնորհել թողութիւն: Յիշել դարձեալ եւ
դերախտաւոր ծնաւորսն իմ, եւ զեղբայրն իմ
Անտոն, եւս առաւել եւ որ ըստ հոգոյ եւ
մարմնոյ եղբարք եւ քոք, հարք եւ ուսու-
ցիչք: Այլ եւ զկուսակրան քահանայն Վար-
դան՝ փակակալ աստուածընկալ տաճարա-
ցոս, եւ կաղմաւղ սորա. . . եւ զամենայն աշ-
խատանքսն ի սա առհասարակ ջրտ բանից եւ
արդեանց, որք աւգնական եղին մեղ. . . :
Սիւրբէան, Բ. Հատոր, էջ 133—134:

2.— Կոստանդին Կաթողիկոսի Աւետարա-
նէն:

Շնորհիւ Տեառն սկսեալ եւ ողորմու-
թեամբ նորին յանկ եկեալ աւարտեցաւ մատ-
ենան աստուածային, երկրպագելի եւ պաշ-
տելի Սր. Աւետարանս, յամի եօթնհարիւր
եւ իննհորդի թուարեութեանն Հայոց,
յաստուածապահ զդեակս Հռոմկլայ, ընդ հո-
վանեալ Սրբոյ Նշանին Վսնւոյ, եւ օրհոյ
տաճարացն որ յանուն Սր. Փրկչին եւ Սըբ-
բոյ Աստուածածնին, եւ սրբոյն Գրիգորի
Լուսաւորչին, եւ այլ բազմաշաւք սրբոցս
որ պաշտին աստ. . . հրամանաւք եւ ծախիւք
արի երջանկի եւ երջնա երանելոյ սրբազան
եւ աստուածապատիւ տեառն Կոստանդեայ
կաթողիկոսին ամենայն Հայոց. . . :

Ուստի եւ իմոյ անարժանութեանն թո-
րոսի, մականունն Ռաւսլին կոչեցելոյ, հրա-
ման տայր զըզործի գրչութեան ի գործ ար-
կանել յաստուածապարդեւ այս մատենան Սր.
Աւետարանի, առատաձեռն ծախիւք, դա-
նազան նիւթաւք, եւ երփն երփն գունաւք
փայելլացուցանել զսա: Որ եւ ես ըստ կարի
իմում լցի զփափաք նորա. . . :

Յիշեալիք եւ զարբազան Կաթողիկոսն

մեր զոէր Կոստանդին, յուսադարդիս այս
ըստացող. . . եւս եւ զերախտագործ տէրն իմ
Թորոս մաքրակրուն քահանայ եւ ճշմար-
տասէր այր. . . :

Յերեսս անդեալ եւ ես յոքնամեղ եւ
թարմատար գրիչս, որ չեմ արժանի յիշել
դանուն իմ ի կարգս անուանց, աղաչեմ յի-
շել ողորմութեամբ եւ զիս եւ զծնաւորսն իմ,
զեղբարս եւ զքորս եւ զորդիս, այլ եւ զամե-
նարարի զուսուցիչսն իմ, եւ զամենայն աշ-
խատաւք որոք բանիւ եւ արդեամբք, զի
վանս այդր յուսոյ Սր ականկալութիւն մեր
. . . : Տուրքի Ձեռ. Մ. Յակոբեանց, Բ.
Հատոր, 1967, էջ 17—18:

3.— Լեւոն իշխանի Աւետարանէն:

Շնորհիւ Տեառն սկսեալ եւ ողորմու-
թեամբ նորին յանկ եկեալ աւարտեցաւ մատ-
ենան աստուածային, երկրպագելի եւ պաշ-
տելի Սր. Աւետարանս, յամի եօթնհարիւր
երեքորդի տասնեւմէկհորդի թուարեութեան
Հայոց, ընդ հովանեալ Սր. և ասա-
ուածարեակ տաճարացս, որ յանուն Սր.
Փրկչին եւ Սրբոյ Աստուածածնին, եւ Սըբ-
բոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ, եւ այլ
եւս բազմաշաւք սրբոցս որք պաշտին յաշ-
խարհամոտ աթոռս Հռոմկլայ, ի հայրա-
պետութեան տեառն Կոստանդեայ սրբազան
կաթողիկոսի Հայոց, եւ ի բունականութեան
արդին նեոտոաց, օրք կոչին դադար, հը-
րամանաւ մեծի եւ բարեպաշտի եւ իշխա-
նաց իշխանին պարոն Լեւոնին, Աստուծոյ
որդւոյ ջրփստասպասկ եւ սուրբ արքային
Հեթմոյ. թագաւորի ամենայն Հայոց. . . :

Ուստի եւ բարի շառաւել եւ Աստուծոյ
որդին իւր ծիրանածինն պարոն Լեւոն Կ. . .
ըստացաւ զղիրս որբք զմատենաւ այս սրբ-
բոյ Աւետարանիս, զարդարեալ ոսկով սրբ-
բով եւ երանգ երանգ գունովք. հրաման
տուեալ իմոյ անարժանութեանն թորոսի,
մականունն Ռաւսլին կոչեցելոյ, առնել
զայն, որ եւ ըստ կարի իմոյ յանկ հանի Աս-
տուծոյ զհրաման նորա. . . :

Յերեսս անդեալ յոքնամեղ ծառայո
Ռաւսլին աղաչեմ յիշել զիս եւ զծնաւորսն
իմ, եւ Ած. զձեղ յիշեցէ յիւր յարքայութե-
թիւնն եւ ի փառս ամէն:

4.— Թորոս Քահանայի Աւետարանէն:

Շնորհիւ Տեառն սկսեալ եւ ողորմու-

Թեամբ նորին յանգ ելեալ աւարտեցաւ մատենան աստուածախաւս աստուածունակ երկրպագելի եւ պաշտելի Սբ. Աւետարանս, յեւթնհարիւր եւ մեծասաներորդի տմի թրւաբերութեանս Հայոց, յաշխարհամուտ աթոռս Հռոմկայ, ընդ հովանեաւ աստուածաբնակ տաճարացս, որ յանուն Սբ. Փրկչին եւ Սրբոյ Աստուածածնին եւ Սբ. Լուսաւորչին մերոյ, եւ այլ եւս բազմահաւաք սրբոց...:

Ուստի եւ եղբարորդին իւր Թորոս քահանայ . . . եռափափագ սիրով աստեայր մատենան Աստուածաշունչնս ի Հին եւ ի Նոր կտակարանաց, եւ զամենայն դոյս իւր եւ զարարս գողջիր եթէ քանայր դնել ի յիւայ նոցա եւ այլ եւս զարգուց սրբոյ եկեղեցւոյ, վասն զի յոյժ տաւնասէր էր այրն եւ պաշտացուցիչ եկեղեցական կարգաց: Նմին իրի ստանայր կրկին անգամ զմատեն Սըրբոյ Աւետարաննս յիմէ՛ք անարժանութենէ Թորոսէ մականունն Ռաւալին կոչեցելոյ, որ եւ ըստ կարի իմում յանգ հանի Աստուծով զհրաման նորա, նոյնպէս զարդարեալ սկզբով սրբով եւ երանգ երանգ գունաւք ներքոյ եւ արտաքոյ ընդելուզեալ քարամբք պատուականաւք, առ ի սիրելի առնել զսա մանկանց սրբոյ եկեղեցւոյ...:

Աղաչեմ յիշել եւ զքաջակրօն քահանայն Թորոս գառացող մատենին, եւ զհայրն իւր Գորգ քահանայ եւ զմայրն իւր ՂԱՂԻ...:

Յերեսս անկեալ բազմամեղ եւ Թարմատար գրիչս աղաչեմ յիշել եւ զիմ անարժանութիւն եւ զծնաւդսն իմ, եւ զամենայն բարի ուսուցիչսն իմ, եւ Աստուած զձեզ յիւշեցէ յիւրում արքայութեանն եւ ի փառս, ամէն... Թորոս Աղբար, Ա. Մաս, էջ 186-188:

5.— Կեռան իշխանուհիի Աւետարանէն: Ենորհիւ Աստուծոյ սկսեալ եւ ողորմութեամբ նորին յանգ ելեալ աւարտեցաւ մատենան աստուածախաւս աստուածունակ երկրպագելի եւ պաշտելի Սբ. Աւետարանս, յամի եւթն Հարիւրերորդի չորեքտասաներորդի թուականութեան Հայոց, յաստուածապահ զղեակն Հոռոմկայ, ընդ հովանեաւ սուրբ տաճարացս, Սբ. Փրկչին, եւ Սբ. Աստուածածնին, եւ Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ, եւ բազմահաւաք սրբոց որ պաշտին աստ...:

Արդ գրեցաւ սա հրամանաւ եւ ծախիւք մեծապի եւ յորեպաշտուհի տիկնոջն Տիկին Կեռանի, որ է ի շտաւիղէ սուրբ Հայրապետացն Հայոց: Արդարեւ ողջախոհ եւ հրկեղած յիստութոյ, եւ դուստր պարոն Կոստանդնայ տեառն Լամբրունին, ածեալ ի տիկնութիւն չքեղաշուք պարոնին Պարոն ձոֆրէ տեառն Քարին Սարուանդոյի, որ եւ յետ փոխելոյ նորա յաստեացս, ժա նրա տէր յայրութեան՝ պարապեալ աղաւթից եւ պահոց: Բազում առաքինութիւնս եւ վարս պարկեղտութեան յինքն Հաւաքիւ, լեալ կրանաւոր եւ մայր պարկեղտուհի. եւ ըստ փոփոխման քաղաքաբարութեան իւրոյ եւ զանունն փոխելով Աննա դնա կոչչին...:

Ուստի եւ զնիւթ Սբ. Աւետարաննս ի ձեռնն աստուածաշունչոյ եւ քաջակրօն քահանայն Թորոսի եղբարորդայն սուրբ կաթողիկոսին Հայոց, հրամայէր գրել իմոյ անարժանութեանս Թորոսի՝ մականունն Ռաւալին կոչեցելոյ: Որ եւ ըստ ներողութեան Աստուծոյ եւ ըստ քաղցրութեան նոցա յանգ ելեալ աւարտեցաւ սա ըստ կարի իմոյ, զանազան նիւթաւք, ընտրելագոյն սկզբով, եւ երանգ երանգ գունով...:

Յերեսս անգեալ անարժան գրիչս, որ չեմ արժանի գրել զանունն իմ ի կարգ անուանց, աղաչեմ զի եւ զիս արժանի Համբիցիք ողորմութեան, եւ յիշեալիք զիս եւ զծնաւդսն իմ, եւ զեղբարս եւ զքորս եւ զորւորս եւ զուսուցիչսն իմ, եւս եւ զչքնագեղ գրիչն Կիրակոս, եւ զամենայն երակատաւորսն իմ ի սուրբ աղաթս ձեռ, եւ խոշորութեանն, եւ թէ սխալանք ինչ գիպիցի, աղաչեմ շնորհել թողութիւն. . . . 2եռ. Ս. Թ. 1956, թղ. 342-344:

6.— Վարդան Եպիսկոպոսի Մաշտոցէն: Ենորհիւ Տեառն սկսեալ եւ ողորմութեամբ նորին յանգ ելեալ աւարտեցաւ (մատենոյ) աստուածախի յամի եւթնհարիւր եւ հինգետասներորդի թուաբերութեան Հայոց, ի հռչակաւոր եւ թագաւորեալ քաղաքին Սիւ կոչեցեալ յաշխարհին Կիրիկեղոց, ընդ հովանեաւ աստուածաբնակ տաճարին որ յանուն Սրբոյ Աստուածածնին, ի Հայրապետութեան տեառն Կոստանդու, որ եւ զարբազան վարուցն իւրոյ տաճրութեան անհամեմատ ունէր զպատուութիւն...:

Հրամանաւ եւ ծախիւք աստուածապատիւ եպիսկոպոսին տէր Վարդանա... ք վայելումն անձին իւրոյ եւ ի յիշատակ հոգւոյ... եւ յայտու ժամանակի սպասուորէր հայրապետական Սր. Աթոռոյն, որ յաստուածապահ զղեակն Հոռոմկլայ՝ որ եւ Լաժ վայելչացուցանել զսա ոսկւով եւ զանագան նիւթով բազմաճեղ գրչին Քորոսի, զրեւայ ձեռամբ Աւետիք քահանայի... :

7.- Պարոն Հեթումի Աւետարանէն:

Ենորհիւ Տեառն սկսեալ եւ ողորմութեամբ նորին յանգ երիւյ աւարտեցաւ մատենան աստուածային երկրպագելի եւ համբուրելի Սր. Աւետարան, յամի ԶԺ եւ ի երորդի թուարեութեանն Հայկազեան տոմարի, աստուածապահ զղեակս Հոռոմկլայ, ընդ Հովանեաւ սուրբ տաճարապետիս Սր. Փրկչին մերոյ եւ Սր. Աստուածածնին եւ Սր. Լուսաւորչին մերոյ, Հրամանաւ եւ ծախիւք երջանիկ հայրապետին Հայոց տեառն Կոստանդեայ, որ զաստուածահաճոյ վարուց իւրոց եւ բարի անուան համեմատ ունէր զպատմութիւն: Որ եւ ի կեանս իւր ի ձեռն քաջակրանք քահանայի Քորոսի եղբարորդւոյ իւրոյ եւ զրել զսա իմոյ անարժանութեանս Քորոսի՝ մակաւնուն Ռաւլին կոչեցելոյ: Եւ նուիրեաց զսա կտակ հոգւոյ իւրոյ, եւ ծնողացն, եւ գեղեցիկ մանկանն Հեթում, որդւոյ Լեւոնի, որդւոյ Հեթում Թադւորի: Եւ ինքն կատարեալ զկեանս իւր հանգեաւ ի Քրիստոս, կայեալ զաթոռ հայրապետութեան ամս 10 եւ Ե:...

Ի սոյն աւուրս եղիւ զրաւ զրչութեան սորա զանագան նիւթաւք եւ երանգ երանգ գունաւք, առ ի սիրայի յինի որդոց սրբոյ եկեղեցոյ:

Վանորոյ ապաշեմ զձեզ, ոյ որդիք լուսոյ մաւր Սիոնի, որք վայելէք սոփաւ, յիշենձիք աղաւթիւք ի Տէր, զարժանաւորսն ամենայն բարեաց յիշատակի, ուրիշ հայրապետն զուէր Կոստանդին ստացող սորա, եւ զտառանդող սորին զծիրանածին մանուկրն Հեթում, եւ զհայր իւր Լեւոն Թադաւառանդ, եւ զմայր իւր բարեպաշտուհի նուիրեալ ի Թադուհի Հայոց, Կիոսն կոչեցեալ, բարեպաշտանեան Հեթում եւ բախտապործ Հայոց եւ ինձ անարժանիս, որդաւք եւ զստեղաւք իւրովք եւ ամենայն

զարմիւք...: Բազմաճեղ գրչիս աղաշեմ յիշել զանորմանութիւն իմ, եւ զծնաւդս եւ զորդիս եւ զուսուցիչս եւ զամենայն երախտապործս իմ, եւ զկաղմաւղ սորա...: Խթորոս Այրար, Ա. Մաս, էջ 325-327:

11

Յիշատակարաններով վկայուած այս Լաժ ձեռագիրներէն զսա կոն ուրիշնիւր ալ, յիշատակարանները ամբողջովին կամ մի-ծալորն մասամբ կորսուած, որոնք կը համարուին Թ. Ռոսլինի արտագրութիւններ: Ատոնցմէ կը յիշենք այստեղ.

1.- 1266, Հոռոմկլայ, Աւետարան գրուած փոքր երկաթապիւղով եւ նկարազարդուած, Հեթում Ա. Թադւորին Հրամանով. 2 հո. Երեւանի, Թ. 5458, "Saddly mutilated". Տես Տր. Der Nersessian, Arm. Manuscripts in the Freer Gallery of Art, Washington, 1963: p. 31-32. «Մի յետին գրիչ կտրել է լուսանցքի զարդերը եւ կպցրել յետին դարերի աւետարանի լուսանցքներին»... Գ. Արք. Յովսէփեան, Նիւթեր եւ Ուսումնասիրութիւններ, Պրակ Բ, Նիւ Եորք, 1943, էջ 41:

Կարճէ զրեւոյ որ այս ձեռագրին յիշատակարանին սկզբնական տողերը, որ կը մնան, ճշգիւ կը ներկայացնեն Թ. Ռոսլինի սովորական բացատրութիւնները... «Ենորհիւ Տեառն սկսեալ եւ ողորմութեամբ նորին յանգ երիւյ աւարտեցաւ մատենան այս աստուածախաւս, աստուածունակ, երկրպագելի եւ պաշտելի Սր. Աւետարան, յամի եւ թնհարիւր եւ հինգետասներորդի թուարեութեանն Հայկազեան տոմարի, յաստուածապահ զղեակս եւ յաշխարհամուտ ասթոս Հոռոմկլայ, ընդ Հովանեաւ Սր. Փրկչին եւ Սր. Աստուածածնին եւ Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ, ի հայրապետութեան աստուածապատիւ տեառն Կոստանդեայ կաթողիկոսի, որ եւ զարագան վարուցն իւրոյ անհամեմատ ունէր զմաքրութիւն: Հրամանաւ եւ ծախիւք աստուածաւէր եւ բարեպաշտ Թադւորին»:

2.- 1268? Աւետարան, փոքր երկաթապիւղով, գրուած եւ նկարազարդուած արժանաւոր Պարոն Վասակի համար. 2 հո. Ուսուցիչներ, Freer Gallery of Art, Թիւ 32, 18: Տես Տր. Der Nersessian, էջ 26:

ՆՈՐԱՅՐ ԵՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ